

Rubens en Rembrandt, de edelsmeden in Neurenberg en Augsburg tot in de achttiende eeuw en de keramiekproductie en -handel van Josiah Wedgwood (1730-1795). Het zijn welbekende, welhaast klassieke voorbeelden, uit een reeks die gemakkelijk zou zijn aan te vullen. Voor wie enigszins op dit gebied thuis is, bevat deze bundel weinig nieuws.

Wim Vroom

G. Asaert, G. Devos, F. Suykens, *De Antwerpse naties. Zes eeuwen actief in stad en haven* (Tiel: Lannoo, 1993, 328 blz., f140,-, ISBN 90 209 1816 8).

De naties, een typisch Antwerpse instelling en benaming, zijn de gestructureerde werkgroepen die al eeuwenlang in de haven van Antwerpen goederen in ontvangst nemen en ze verzenden of vervoeren van de kaden naar de pakhuizen en omgekeerd. Zij staan ook in voor aanverwante opdrachten zoals het wegen en meten van het stukgoed, de herstelling van de verpakkingen en ook de specifieke behandeling en opslag van goederen. Door het Verbond der behandelaars van goederen van de Antwerpse haven werd opdracht gegeven tot het schrijven van een geschiedenis van deze Antwerpse naties. G. Asaert, oud-conservator van het Antwerpse rijksarchief, nam het gedeelte tot 1795 voor zijn rekening, G. Devos, hoogleraar aan de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius (UFSIA) bestudeerde de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog en F. Suykens, voormalig directeur-generaal van de Antwerpse haven rondde het geheel af met een overzicht tot heden.

Er bestaan aanduidingen dat er reeds aan het einde van de veertiende eeuw groeperingen van arbeiders actief waren in de haven die echter van de stedelijke overheid nog geen officiële erkenning hadden kunnen afdwingen. In 1448 werd de term 'natie' echter gebruikt in een officieel document voor het aanduiden van een corporatie van havenarbeiders. In de loop van de vijftiende eeuw ging de stadsmagistraat immers nauwlettend de havenarbeiders controleren omdat zij goederen behandelden die aan stedelijke accijnzen en tolgelden waren onderworpen.

Rond 1550 kende de Antwerpse haven haar hoogtepunt en waren er ruim duizend havenarbeiders actief. Ondanks de verlamming van de havenbedrijvigheid na het sluiten van de Schelde in 1585 wisten de naties deze moeilijke tijd relatief goed te doorstaan. Ook het anti-corporatisme van Jozef II werd getrotseerd. Zelfs de Franse wet-Le Chapelier, in de Zuidelijke Nederlanden van toepassing na de inlijving bij Frankrijk in 1795, werd in Antwerpen met succes omzeild. Aangezien sommige naties fungeerden als officiële beëdigde tellers, wegers, meters en peilers verklaarde het Antwerpse stadsbestuur dat zij onontbeerlijk waren als ontvangers van de accijnzen. Daarom gaf de Franse overheid toelating om, mits een duidelijke reglementering en tarifiëring, de naties in dienst te houden. Zo slaagden zij erin Directoire, Consulaat en Keizerrijk te overleven. Willem I liet oogluikend toe dat het Antwerps stadsbestuur de naties verder als geprivilegerde corporaties bleef behandelen.

Met de uitbreiding van de havenbedrijvigheid nam in de negentiende eeuw ook het aantal naties toe. Hun aantal groeide van elf in 1820 tot vijftig in 1888. Niet alleen werden voortdurend nieuwe naties opgericht maar bovendien was de natiewereld voortdurend in beweging door fusies, ontbinding en oprichting van bestaande naties. Ook hun juridische structuur onderging grondige wijzigingen. Vele naties werden opgericht of omgevormd tot vennootschappen onder gemeenschappelijke naam, later ook tot samenwerkende maatschappijen of vennootschappen. Samen met hun aantal en omvang groeide ook hun economische en zelfs politieke macht. Vooral de oprichting in 1872 van een Bond van Naties zorgde ervoor dat de naties een machtige groep vormden die hun belangen (en privileges) met hand en tand verdedigde.

De Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog troffen de Antwerpse naties bijzonder zwaar. Tijdens de oorlogsjaren lag de bedrijvigheid immers volledig stil. De natiebazen moesten machteloos toezien hoe het geïnvesteerde kapitaal niet alleen niets opbracht maar ook door opeisingen van het transportmateriaal door de bezetter zware schade leed. Tussen deze twee tragedies in zorgde ook de Grote Depressie van de jaren dertig voor nieuwe financiële problemen binnen de naties. Mogelijk om aan deze moeilijkheden het hoofd te bieden trad er langzaam een branchevervaging in. De naties trachtten hun werkterrein te verruimen en hun klanten een ruimer pakket diensten aan te bieden door ook stouwactiviteiten naar zich toe te halen. Het oude gezegde 'De naties op de kaai, de stouwer op het schip' verloor langzaam zijn waarde.

In zijn bijdrage legt F. Suykens vooral de nadruk op het gezamenlijk optreden van de naties binnen de havengemeenschap. Ondanks de soms zeer scherpe concurrentie kwamen meerdere vormen van samenwerking tot stand: tariefafspraken, de oprichting van een gezamenlijke kas in de vorm van het Weerstandsfonds, de aankoop van het Natiënhuis als centraal administratief centrum. Deze groeiende samenwerking was onvermijdelijk wegens de snelle en fundamentele structuurveranderingen in het havengebeuren: schaalvergroting, containerbehandeling, privatisering van de superstructuur, nieuwe technieken van goederenbehandeling vergden onophoudelijk grote investeringen die slechts door enerzijds schaalvergroting en anderzijds specialisatie rendabel konden blijven. Ondanks deze ingrijpende wijzigingen blijven ook nu nog, aan het einde van de twintigste eeuw, de eeuwenoude naties een eigen plaats behouden binnen het Antwerpse havenbeeld.

De auteurs hebben hun opdracht voortreffelijk volbracht. Vlot leesbaar voor een breed (haven)publiek schetsen zij een boeiend chronologisch overzicht van de naties. Ondanks de verschillende achtergrond van de auteurs vormen de drie delen een opmerkelijk homogeen geheel. Wel leggen de historici Asaert en Devos in hun bijdrage meer nadruk op het detail dan de havenmanager Suykens die sober de meest frappante hoofdlijnen schetst van de recente sectoriële ontwikkelingen. Het boek is bovendien prachtig geïllustreerd. Niet alleen werden talrijke afbeeldingen opgenomen, maar naast illustratief zijn zij tevens vaak zeer functioneel bij de tekst. Zo illustreren de foto's uit de tweede helft van de negentiende eeuw uitstekend de enorme arbeidsintensiteit van de havenactiviteit. Het boek is uiteraard in de eerste plaats bestemd voor de Antwerpse havengemeenschap maar het is meer dan een louter mooi en leesbaar *coffee-table* boek geworden. Daarvoor hebben de auteurs gezorgd met hun diepgravend onderzoek in het Antwerpse havenarchief in het algemeen en in de originele natie-archieven in het bijzonder. Zo levert de bijdrage van Devos talrijke nieuwe gegevens op over de evolutie en organisatie van de havenarbeid die om toetsing en vergelijking met andere havens vragen om een globaal beeld van de voorlopig te weinig gekende havenarbeid in de negentiende eeuw te komen. De resultaten van dit grondig archiefonderzoek worden bovendien niet alleen door de keurige tekst maar ook door een uitgebreid voetnotenapparaat en een selectieve maar toch uitgebreide bibliografie ter beschikking van toekomstige onderzoekers gesteld.

Dit boek, waarin uiteraard de nadruk vooral ligt op de havenarbeid, vormt een voortreffelijke aanvulling van *Antwerp a port for all seasons* een studie die in 1986 verscheen onder redactie van F. Suykens en waarin vooral de Antwerpse haveninfrastructuur en -trafiëk werd behandeld. De behandeling van de Antwerpse naties over een zeer lange periode van meer dan vijf eeuwen maakt dat dit boek bovendien nog vaak als vergelijkingswerk zal gebruikt worden bij (deel)studies over de havenarbeiders in andere Europese havens.

H. Soly, A. K. L. Thijs, ed., *Minderheden in West-Europese steden (16de-20ste eeuw). Minorities in Western European cities (sixteenth-twentieth centuries)* (Belgisch historisch instituut te Rome. Bibliotheek XXXIV; Brussel, Rome: Belgisch historisch instituut, 1995, 246 blz., ISBN 90 74461 11 5).

In het kader van Antwerpen '93 organiseerden de secties geschiedenis van VUB en UFSIA en de vzw. Antwerpen 93 een colloquium over minderheden in West-Europese steden van de zestiende tot de negentiende eeuw. Bij het uitschrijven van hun bijdrage werd de auteurs verzocht aandacht te besteden aan de herkomst van de minderheden, de reden tot migratie, hun sociaal-economische en culturele rol, hun integratie en integratiestrategieën en de reacties van de autochtonen.

De samenstelling van de bundel weerspiegelt vanzelfsprekend de sprekerslijst van het colloquium en deelt aldus alle onvolkomenheden die zich bij de organisatie van een dergelijke manifestatie voordoen. Budgettaire problemen beperken de vervollediging van het deelnemersveld, sprekers blijken net in die periode niet vrij te zijn, etc. Niettemin krijgt de lezer van deze bundel de indruk dat ook nu weer eerst werd uitgegaan van de wetenschappers die zouden moeten deelnemen en dat pas daarna werd gekeken naar wat zij zouden kunnen komen vertellen, terwijl een wetenschappelijk colloquium natuurlijk andersom wordt georganiseerd. Resultaat is een erg onevenwichtige bundel waar de vlag alleszins de lading niet dekt. Maar liefst vijf bijdragen handelen over Antwerpen, aan Brussel wordt wat aandacht besteed, en verder beperkt de geografische omkadering van de studies zich tot de Noordelijke Nederlanden en Noord-Duitsland. Belangrijke immigratielanden uit de Nieuwe Tijd komen niet aan bod. Nochtans werd op dit terrein belangrijk onderzoek verricht. Alleen al voor Spanje kan men bogen op de studies van bijvoorbeeld C. Lange en van het Parijse Centre de Recherche sur l'Espagne des XVIIe et XVIIIe siècles, dat zich zelfs in het bijzonder over het uitsluitingsprobleem van minderheden heeft gebogen. Misschien hebben praktische problemen verhinderd dat deze historici hun verhaal in Antwerpen konden vertellen. Minder begrijpelijk is dat enerzijds de uitgevers vaststellen ('Woord vooraf') dat het onderzoek over minderheden in Vlaanderen nog in de kinderschoenen staat, terwijl anderzijds de weinige Belgische historici die dergelijk onderzoek hebben gevoerd, op het colloquium en in de bundel afwezig waren. Ik denk daarbij aan E. Stols (Zuidnederlanders in Sevilla), J. Everaert (Zuidnederlanders in Cadiz) en B. de Groof (Zuidnederlanders in Rome). Tenzij de keuze van de sprekers natuurlijk is gebeurd volgens een typisch Belgische, weinig wetenschappelijke gewoonte, namelijk met uitsluiting van leden van 'concurrerende' instellingen.

De bundel bevat elf bijdragen. A. Thijs legt in zijn 'Minderheden te Antwerpen (16de-20ste eeuw)' de nadruk op de economische aspecten van inwijking en integratie en herleidt de geroemde Antwerpse tolerantie uit de zestiende eeuw terecht tot een economisch opportunisme. P. Burke ('Hosts and guests. A general view of minorities in the cultural life of Europe') buigt zich in een boeiende maar weinig diepgaande gedachtengang over de invloed die 'gastculturen' op hun gastheren uitoefenden. C. Pooley legt het verband tussen migratie en het ontstaan van etnische minderheden sinds 1850. P. Subacchi ontleedt de aanwezigheid van Italiaanse kooplieden in het zestiende-eeuwse Antwerpen. H. Meeus biedt het boeiende 'Integratie van Zuidnederlandse schrijvers in de Republiek', maar laat de vraag in welke mate ze met hun pen bijdroegen tot de ontwikkeling van een noordelijk superioriteitsgevoel en tot de Zwarte Legende, volledig onbeantwoord. S. de Schaepe drijver stelt dat in het Brussel van de negentiende eeuw gezien de omstandigheden nauwelijks sprake kan zijn van integratie (vgl. *infra*) en bekijkt de buitenlandse aanwezigheid in de stad grotendeels vanuit economisch oogpunt. G. Devos behandelt de positie van Duitse kooplieden in Antwerpen in de negentiende eeuw en schetst